

Tóth Emil

Vizelünk vagy pisilünk, székkelünk vagy kakálunk?

*Ember vagyok és semmi emberitől nem idegenkedem.
(Homo sum: humani nihil a me alienum puto.)*
Terentius

Még a legrégebbi orvosi szakszótárban sem fordul elő a *pisil*, *pisilés* vagy a *pes* ('vizelet') szó. Főleg a második világháború után terjedt el hazánkban, bár a legrégebbi magyar nyelvi szótárban, illetve értelmező szótárakban is megtalálható. Az 1870-ben kiadott Czuczor–Fogarasi-féle szótárban például az alábbiakat olvashatjuk:

PES (főnév) *pes-et* (tárgyest), *pes-ék* (többesszám), *pes-e* (harmadik számú rag). *A nemi részeken kifolyó húgynak hangja (hangutánzószó)*, egyszersmind a húgy maga; honnan: *peselni* annyi, mint *hugyozni*. Néha ő hangzóval: *pös*; éleesebben: *pis*, melyből a *pisál* származott. *Műveltebb osztályok nyelvén: vizelet. Mint hangzók egyeznek vele a török ise-mek (a pesel-ni), pesra (perzsa) pisáb vagy pisár (pes), német Pisse, pissen, francia pissier, olasz pissare, szláv pis, mocs, finn pissan (peselek) stb.*

PESEL (pes-el) önható ige múltideje *pesel-t*. *Hugyozik, kisebb szükségét végzi. Némi kicsinző jelentése van, miért jobbára gyermekeknél mondják; másképp: pisál; műveltebb osztályok nyelvén: vizelel.*

A kórház laboratóriumába is *vizeletet* viszünk vizsgálatra, és nem *pisit* vagy *pisát*.

A fenti idézetben kétszer is megtaláljuk az alábbi megjegyzést: „műveltebb osztályok nyelvén: vizelet”. Vagyis a szegényebb rétegeknél, ahol a szókinccs szegényesebb volt, lett divattá a hangutánzó *pisilés* kifejezés. Nem találunk *pisilde* kiírást sem, de *vizeldét* igen – a falusi kocsmák hátsó részében (udvarában), városokban régen a francia *pissoir* szóból eredő *piszoárt*. Ezek mára eltűntek, és helyüket átvette az *illemhely* kiírás, illetőleg legújabban a férfi- és női alakokkal történő szimbolikus ábrázolás jelzi az illemhely nemek szerinti használatát. Ez ma már nemzetközileg is elfogadott lett, így a Pécsi Egyetem Orvostudományi Karán is, ahol legalább 19 ország fiai tanulnak, ezt az ábrázolást találjuk. Ennél többre nincs is szükség, mert olyan helyen van, és úgy néz ki a bejárat (világszerte), hogy könnyen felismerhető.

Az orvosi nyelv *urina* ('vizelet') szava nem honosodott meg, így nem bonyolítja a *vizelet* kifejezés használatát; bár az *uro-*

lógia (vesebetegségekkel foglalkozó tudomány) ebből származik. De vajon miért nem használjuk helyette a magyar *húgytan*, netán *húgyászat* szót? Legrégibb, ma is használatos magyar kifejezés a *húgy*, *hugyozás* (legtöbbször [ggy]-vel ejtve). Kezdetben *húd*, *hud* volt, de a jobb hangzás, a könnyebb kiejtés következtében lett *húgy* vagy *hugy*. Az, hogy az utóbbi szóval az összes szükséges fogalom kifejezhető – a *húgyvezérlőtől* a *húgykőig* és a *hugyosig* vagy a *húgyhajtótól* a *húgyedényig* –, is azt mutatja, legrégebbi szavaink egyike.

De álljon itt bizonyítékként Kiss Ferenc hat kiadást (az első 1939-ben, a hatodik 1958-ban jelent meg) megért *Rendszeres bonctan* című könyve. Benne *Hugyivarkészülék* (Systema urogenitale) címszó alatt írja le a vizeletkiválasztó rendszert és a nemi szerveket. Természetesen itt sem szerepel a *pisí* vagy a *pisilés*.

A fentiekből egyértelműnek tűnik, hogy a *pisilés* egészen más stílusértékkel rendelkezik, mint a *vizelés* vagy a *hugyozás*. Az utóbbi azonban a mai nyelvhasználatban már kissé durvának tűnik annak ellenére, hogy a *hud*, *húgy* szavunk egyébként a legrégebbi egy szótagos szavaink egyike, és eredeti jelentése 'csillag' volt.

De nemcsak vizeletet ürít az ember, hanem *székletet* is. Az előbbiekből évente 422 kg-ot, az utóbbiból 48,5 kg-ot. Azt is megállapították, hogy mire az ember eléri a nyugdíjaskort, összesen fél évet, kb. 150 napot tölt az illemhelyen. A székelés és a vizelés egyformán fontos eseménye az emberi szervezet működésének, és egyben annak bizonyos mértékben jelzője is. A székürítéshez akár a szépirodalomban, akár a szakirodalomban több szellemes mondás és megállapítás fűződik. Elég csak Balsac híres mondására gondolni: „Nincs az az öröm, amely egy kiadós ürítéssel felérne.” De álljon itt a Pécsi Orvostudományi Egyetem (akkor így hívták) egyik köztisztelőben álló tanárának mondása: amikor a hashajtókat adta le (*Hashajtók, Laxantia, Purgatura, Drastica* címszó alatt szerepelt az *Issekutzban*) így elmélkedett: „Egy jó defecatio többet ér, mint egy rossz coitus.” Mindig nagy derűltség követte ezt a szellemes megjegyzését. A bűnügyi irodalomban pedig a *grumus merdae* – „A betörő otthagya ürülékét” – mondás közismert.

Ahogy a vizelésnél megállapítottuk, hogy a *pisilés* teljesen eltérő stílusértékű szó, a székelésnél a *kakálásról* mondhatjuk

el ugyanezt. Vagy ahogy a *vizelésnél a hugyozás* durvább; a székelésnél a *szar* szó tűnik durvának, közönségesnek.

Az orvosi gyakorlatban a *faeces* és a *fekália* fordul még elő, az utóbbinak magyar megfelelője az *ürülék*, továbbá találkozunk még a *bélsár* kifejezéssel is. A *faeces* szó latin eredetű, a *fekália* ugyancsak a latin *faecalia* magyaros írásmódú formája.

Az 1900-as években a kisgyerek még nem *kakált*, hanem *beszart*, *odaszart* vagy *szaros lett*. A *kaka* szó az első világháború idején kezdett elterjedni. A *szar* szó viszont régi magyar egy szótagos szavaink egyike.

Aczél Elemér okleveles műtősebész (ez szerepelt a névtábláján, és e sorok írójának főregnyúlványát is eltávolította) a sümegi kis kórház igazgató főorvosa (egyébként egyetlen orvosa) azt kérdezte betegétől: „Székletete volt?” Vagyis volt-e széklete. A falusi iskolánkban pedig (Klébensberg Kunó által építtetett kántortanítói lakással egybekötött építmény) a tanuló (még 70–80 évvel ezelőtt is) így kért engedélyt a tanító úrtól (nem bácsitól, mert a *bácsi* és a *néni* megszólítás később terjedt el): „Szíveskedjék kiengedni szükségére?” (Vonatkozott ez kis- és a nagydologra egyaránt.) Vagyis a *pisilés* és a *kakálás* nem volt divatban falun. Az árnyékszék az udvarra nyíló, de az iskolaépülettel összekötött, fedett rész volt. Nagyon régen az *árnyékszék* a fa alatt (árnyékban) történt székelést jelentette, majd a faépítmény követte (benne már ülökével), később a XIX. században már kőből és a lakóépülettel vagy az iskolával egy épületben.

Az ürítés helyét illetően az általános fejlődés jön segítségünkre, mert kihalóban van a *klozet* szó használata, amely az angol *closet* szóból ered, és zárt helyiséget, illetve helyet jelent; etimológiailag a latin *clausura* vagy *colostor* szóval van kapcsolatban. A WC (*water closet*) vízöblítéses illemhely. Helytelenül *angolvécének* is nevezik. Európában ugyanis az Egyesült Királyságban – 1589-ben – találta fel a lehajtható fedelű, kézi működtetésű, vízöblítéses ürítő berendezést John Harrington. Ez később feledésbe merült, és 1778-ban az ugyancsak angol Joseph Bramak új, korszerűbb vízöblítéses illemhelyet szabadalmaztatott. Ettől kezdve aztán, de főleg a XIX. század első negyedében, gyors terjedésnek indult egész Európában. Ekkor jutott el hazánkba is, és hamar megtaláljuk az angol gazdasági eredmények hazai meghonosításáért oly sokat fáradozó gróf Széchenyi István nagyecenki kastélyában is.

Igen ám, de német régészek az Eufrátesz felső folyása mentén egy Habuba Kabira nevű helységben ősi csatornarend-

szere bukkantak. Az ott lakók már Kr. e. 3333-ban elkülönítve vezették el a különféle mértékben szennyezett vizeket. Ugyancsak Kr. e. 3000-ből az aszmai templomokhoz épített árnyékszékeket találtak. A babiloniak főként guggoló árnyékszéket építettek. Az Ószövetségben – az Úr Mózeshez intézett szavaiban – arra inti a zsidókat, hogy ürüléküket hogyan és hová tüntessék el. A Talmud mindezt kibővíti a napi kéz-, arc- és lábmosással. A mezopotámiai palotákban az egyes helyeken csatornarendszerrel kiegészített illemhelyek és fürdőszobák hozzátartoztak a lakások kényelméhez. Kréta szigetén Kr. e. 1300-ban vízöblítéses illemhelyek működtek. A fentiekből kitűnik, hogy az illemhelyek nem Európában működtek először.

IRODALOM

Bakos Ferenc 2004. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Magyar értelmező kéziszótár. 1980. Akadémia Kiadó, Budapest.

Révai nagy lexikona. 1972. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest.

O. Nagy Gábor–Ruzsiczky Éva 1978. *Magyar szinonimszótár*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára*. Franklin Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest.

Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Eckhardt Sándor 1978. *Francia–magyar szótár*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Halász Előd 1976. *Német–magyar kéziszótár*. Akadémia Kiadó, Budapest.

Tóth Emil 2004. Néhány illemszabály alkalmazása és nyelvünk jobbítása az egészségügy mindennapjaiban. *Magyar Orvosi Nyelv* 6/2: 31.

Czuczor Gergely–Fogarasi János 1870. *A magyar nyelv szótára*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. Társulat, Pest.

Kiss Ferenc 1958. *Rendszeres bonctan*. I–II. kötet. Medicina Könyvkiadó, Budapest, 1958.

Ritoók Zsigmond–Sarkady János–Szilágyi János György 1984. *A görög kultúra aranykora Homérosztól Nagy Sándorig*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Werner, Pieper 1997. *Kakadémia. Az emberi ürülék kultúrtörténete*. Hátér Könyvkiadó, Budapest.

Markham, Adam 1994. *Az Édenkert bepiszkolása. A környezetszennyezés rövid története*. Earthscan Kiadó, London.

Id. Issekutz Béla 1953. *Gyógyszertan, méregtan és gyógyszerrendelés*. Egészségügyi Kiadó, Budapest.